IRODALOMTÖRTÉNETI DOLGOZATOK
(133)

HORVÁTH BÉLA

NÉPSZOKÁSOK JÓZSEF ATTILA KÖLTÉSZETÉBEN

SZEGED
1981

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
(SECTIO PHILOLOGICA)

Nyelv és irodalom I. 1955.
Nyelv és irodalom II. 1956.
Irodalom I. 1958.
Irodalom II. 1959.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus I. (1960—1961). 1961.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus II. 1962.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus III. 1963.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus IV. 1964.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus V. 1965.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus VI. 1966.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus VII. 1967.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus VIII. 1968.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus IX. 1969.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus X—XI. 1971.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XII. 1972.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XIII. 1973.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XIII. Supplementum I.
1973. Csukás István: Jókai és a nemzetiségek.
Acta Historae Litterarum Hungaricarum. Tomus XIII. Supplementum II.
1973. Даниел Якоч: Вопросы содержания и формы в теории литературы Г. В. Плеханова
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XIV. 1976.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XV. 1977.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XVI. 1978.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XVII. 1981.

ISBN 963 481 212 0

HU ISSN 0324—6523 Acta Univ. A. József Nom.
HU ISSN 0586—3708 Acta Hist. Litt. Hung.

HORVÁTH BÉLA

NÉPSZOKÁSOK JÓZSEF ATTILA KÖLTÉSZETÉBEN

A hivatásos művészetek és a folklór kapcsolata összetett. Közismert példa az irodalomtörténetben a Petőfi-versek „népköltészetté" válása. A műköltészeti alkotás mint népköltészeti remek élt tovább, s hogy a nép mennyire sajátjának érezte, mutatja az is, hogy alakította, csiszolta, „tökéletesítette".[1] A példák sora folytatható. Nemcsak a tökéletesen népi Petőfi-versek éltek tovább a folklórban, de a népinek igazán nem mondható trubadúr-dalok motívumai a szerelmi dalokban, a reneszánsz, barokk ornamentikája a paraszti bútorokon, épületeken.[2] Természetesen nem „az urak asztaláról hullajtott" értékekről van szó, nem a Naumann-féle lesüllyedés (gesunkenes Kulturgut) a magyarázat. (Polemikus tanulmányában József Attila is elutasítja e felfogást.)[3] A hivatásos művészetből épp a kontaktus révén kerültek át elemek, formák, szerkezetek, s azután funkcióazonosságuk, illetve affinitásuk alapján alakultak, variálódtak. A jelenségre a legújabb időkből is hozhatunk — témánk szempontjából különösen érdekes — példát ORTUTAY Gyula[4] egyik írásából: „...s gyűjtöttünk már nem is egy olyan munkásdalt, melyben József Attilának, ismertebb, kevésbé ismertebb munkásköltőknek versei, verssorai hangzanak fel, amelyekben az öntudatos munkásosztály magabízó, új hangján szólal meg". Ezt a folyamatot nevezzük *folklorizálódásnak.*

A folyamat másik irányban is végbemegy. A művészetek történetében, de napjainkban is megfigyelhető az a tendencia, hogy folklóralkotások, motívumok, előadásmód stb. kerülnek át a hivatásos művészetbe. A jelenség oka természetesen történelmi koronként változik. A folklór beáramlását a hivatásos művészetbe *folklorizmus*nak, illetve az avantgarde óta kezdődött folyamatot *neofolklorizmus*nak nevezi a folklorisztika.

A folklorizmus jelenségével József Attila költészetében is találkozunk, hisz jelentős azon műveinek száma, amelyek népköltészeti alkotást őriznek vagy amelyek ilyen jegyeket tartalmaznak.[5] Dolgozatunkban a népszokásokat a szokástevékenység leírásában, a szokásmotívumokban megörökítő versekről kívánunk szólni. A néprajzban használatos rendszerezési elvek szerint először azokat a József Attila-verseket elemezzük, amelyekben a naptári ünnepekhez kapcsolódó szokások jelennek meg. Majd az emberélet fordulóihoz fűződőket vesszük sorba.

MALINOVSZKI meghatároza szerint a szokás „a viselkedésnek standardizált módja, amelyet hagyományosan rákényszerítenek egy közösség tagjaira".[6] A nép-

[1] CSOÓRI SÁNDOR: Utazás, félálomban Bp., 1974. 104—115.
[2] VOIGT VILMOS: A folklór esztétikájához Bp., 1972. 164.
[3] József Attila: Magyar Mű és Labanc Szemle J. A. Ö. M. III. 64. Bp., 1958.
[4] ORTUTAY GYULA: Halhatatlan népköltészet Bp., 1966. 325.
[5] A folklór más összetevőit is megtaláljuk költészetében. Erre vonatkozóan ld. HORVÁTH BÉLA: József Attila folklórszemléletéhez (bölcsészdoktori értekezés) Szeged, 1979.
[6] Idézi: DÖMÖTÖR TEKLA: A népszokások költészete Bp., 1974. 16.

szokás fogalmát értelmezve többnyire mágikus, kultikus szokásmaradványra gondolunk, holott ide tartozik minden tevékenység, ha az standardizálódik, illetve ha a közösség elfogadja.[7]

A téli ünnepkörhöz tartozó szokások elevenednek meg a *Betlehem, Betlehemi királyok, Regösének* című versekben.

A *Regösének* ősi pogány szokást örökít meg, a regölést. A vers valószínű forrását a téma legszakavatottabb kutatójának, SEBESTYÉN Gyulának[8] könyvében kereshetjük. Erre utal GUNDA Béla[9] visszaemlékezése: „Valahonnan hozzánk sodródott Sebestyén Gyula regösének gyűjteménye, s abból többször felolvasott, elemezve a versek ritmusát, s lélektani magyarázatot nyújtott a versek tartalmához". A regősök karácsony estéjén, karácsony napján, illetve utóbb már karácsony és szilveszter között is, jártak regölni. A szokás céljára vonatkozik RÓHEIM Géza[10] megállapítása: „Az év fordulópontja modernebb szerelmi varázslásoknak is gyűjtőpontja, valószínű, hogy a regösök is egykor az emberi párok, állatok és a föld termékenységét bűvölték elő".

A vers különböző rétegekből épül fel. A lexikájában legvilágosabb, legegyértelműbb az átok, a bűvölő rész. A József Attila-változatban a regösének termékenységet kívánó helyén átok, rontás van. Úgy véljük, többről van szó, mintsem a nyilvánvaló tényről, hogy költőnk a forrásként szolgáló folklóralkotásokat csak felhasználta, átvette azok szemléletét, formai jegyeit, de a saját eszmei, költői ideálja szerint alakította. Magyarázatul szolgálhat az is, hogy az átok formáját, motívumait vizsgálva, abban nem is annyira a regösök termékenység-varázslását láthatjuk, — hiányzik például az összeregölés — hanem a lucázás[11] anyagi javakra, állatokra vonatkozó bőségvarázslatát. A lucázásnál, de a regölésnél is imert volt a szokásjog, ha a szokást gyakorlók elégedetlenek voltak a kapott ajándékkal, ezt ki is fejezték, s a bőségkívánság mágikus előjelet váltott. A ráolvasó rész rontó szándékát kétségtelenné teszik a varázsló folyamatot bemutató motívumok, s a mágikus erőt a sodró, felfokozó ritmuson kívül az alliteráló refrén monotonitása, illetve „mágikus értelmetlensége" biztosítja:

Váljon szénájuk szalmává,
  rege, róka, ejtem,
tányér, tészta piócává
rege, róka, ejtem,
Láng legyen kecskéjük szarva,
  rege, róka, ejtem,
bököjdön a paplanukba!
  rege, róka, ejtem.

A vers átokmotívuma sajátosan József Attila-i. Az első változat szövegében a refrén még nagyobb hasonlóságot mutat az eredeti énekkel: „rege, róka, regülejtem".) (J. A. Ö. M. III. 378.) Észrevehető, hogy a refrén szövege (rejtem-ejtem) azon a ponton változik, amikor a szociális mondanivaló kerül előtérbe. A vers másik rétegét az archaikus kifejezések, szavak együttese alkotja. „...a Regösénekben a magyar ősköltészeti hagyományok látszanak összeötvöződni Vikár *Kalevalá*jának hangjával

[7] DÖMÖTÖR TEKLA i. m. 19.
[8] SEBESTYÉN GYULA: A regösök Bp. 1902.
[9] GUNDA BÉLA: József Attila és a néprajz. Ethnographia, LXVIII. 635.
[10] RÓHEIM GÉZA: Magyar néphit és népszokások Bp. én. 224.
[11] SEBESTYÉN GYULA is utal monográfiájában erre: „Néhány regölő énekbe beleolvadt a lucázás emléke." (SEBESTYÉN GY. i. m. 99.)

(nemcsak a szigorúan szóeleji alliterációk, hanem az alkalmazott archaikus vagy népi szóalakok — lobot vetött, csöbörim, szertefuttam — tekintetében is..." — állapítja meg VARGA DOMONKOS.[12] A harmadik réteget magának a szokásnak az elemei jelentik. A vers indításának biológiai abszurduma nemcsak a mágikus alaphangot adja meg, de a varázslás misztikáját is, éppen képtelenségével. Lehet azonban a bika-fejés szerepeltetésének „racionális" alapja is, s amely egyben példa lehet arra is, hogyan válik költői képpé egy szokáselem. A regölés szokása valamikor állatalakoskodással is együtt járt. SEBESTYÉN GYULA írja: „Göcsejben és vidékén még ma is gyakran szerepeltetik a sóért bömbölő bikát..."[13] RÓHEIM a karácsonyi regősökkel kapcsolatban egy a regölésben használatos eszközt ír le a következőkben: „Van egy különleges hangszerük a legényeknek, a 'bika'. A bika olyan, mint egy kisebb vizes kártya, fából van, a felső nyílása pedig be van vonva bőrrel. A kifeszített bőr közepébe egy lófarkból való félméteres szőrcsomó van erősítve. A földre teszik, két lábfejük közé fogják, és vizes kezeikkel felváltva húzogatják a szőrcsomót, mire a dob valami sajátságos búgó hangot ad, mintha egy bika bőgne... a bika a mi regöseinknél nem hangszer, hanem egyike az alakoskodóknak. Bizonyos, hogy egykor bikaálarcot viselt... főszerepe ma is a lárma, a bömbölés."[14] A regölés az év fordulójához kapcsolódó pogány szokás volt, azonban a továbbélés során keresztény motívumok, vallásos elemek nyomultak be a szövegébe, bár a szokáscselekmény rejtetten pogány termékenységvarázslás maradt. József Attilánál nyomát sem találjuk vallásos elemeknek, amelyek viszont a népi regősénekeknek szinte kötelező tartozékai. Így a Szent Istvánra való hivatkozás, a szentlélek áldásának kérelme mind hiányzik. Kimaradt a mitikusságában szép jelenet, a csodafiú szarvas motívuma is. A József Attila-változatban ez a motívum talán a következő sorban rejtőzik: „Láng legyen kecskéjük szarva..."

A karácsonyi ünnepkörhöz kapcsolódik a *Betlehem,* s a *Betlehemi királyok.* A betlehemezés szokását, szereplőit, kellékeit láthatjuk a *Betlehem* című versben. (SZABOLCSI MIKLÓS[15] Juhász Gyula Betlehemes énekének reminiszcenciájaként értelmezi.) A betlehemes játék szereplői, s maga a játék egy mozzanata jelenik meg a következőkben:

Tömpe szobácska vert földjére dűlnek
két botos pásztor és három király.

„A betlehemes játékok fő jelenete hazánkban a pásztorjáték. A mezőn alvó pásztorokat az angyal keltegeti és az újszülött Jézushoz küldi... Ezután a pásztorok, néha a napkeleti királyok is, ajándékot visznek a kisdednek". — írja DÖMÖTÖR TEKLA.[16] A kiemelt versrészlet tehát azt a jelenetet ábrázolja, amikor a játék szereplői már bent, a háziak körében az álmot imitálják. Az első változat szerint csak megállnak: „tömpe szobácska vert földjén megállnak". A paraszti szoba döngölt, sározott földjére dűlő pásztorok ábrázolása pontosabb, s a jelenet így hitelesebb, valóban tükrözi a szokást. A változtatás tehát a tudatos alakításra, alapos ismeretekre utal. A szereplők, a két botos pásztor, s a három király együttese azt tükrözi, hogy a mű forrása olyan játék lehetett, amelyben együtt jelentek meg a két különböző népszokás szereplői. A játék tartozéka a betlehem:

[12] VARGA DOMOKOS: József Attila és a magyar Kalevala. Kortárs, 1967. április 655.
[13] SEBESTYÉN GYULA i. m. 16.
[14] RÓHEIM GÉZA i. m. 219, 220. (Csak jelezni kívánjuk, József Attila jól ismerte Róheim munkáját. Vö. GUNDA BÉLA i. m.)
[15] SZABOLCSI MIKLÓS: Érik a fény. Bp., 1977. 356.
[16] DÖMÖTÖR TEKLA: Magyar népszokások. Bp., 1977. 17.

Jézus, kinek szállása sárga irka,
heverő papirbarmok közt örül,
s a tűz fényénél a jámborok mintha
ugrándoznának a jászol körül.

A betlehem a szokások egy részében templom, máskor jászol. Általában fából készült. A József Attila-versben a szállás sárga irka, s kezdetlegessége a gyerek-betlehemezésekre enged következtetni. A betlehem enteriőrjéhez, illetve az ábrázolt bibliai jelenethez hozzátartoznak az állatok. A megfogalmazásban minden bizonnyal szerepet játszott a közismert karácsonyi ének: „...Jászolban fekszik, barmok közt nyugszik szent fia..." /Mennyből az angyal / A betlehemes játék jellegzetes éneke ez, más része is felhangzik a versben: „Mennyből az angyal! — zeng öt atyafi..." A befejezésben, az illúzióoszlató József Attila-i kiszólásban ismét egy szokáselemet kell látnunk:

...s a két pásztor fonott kalácsot majszol
s a három király pálinkát nyakal.

A karácsonyi ajándékosztás a paraszti betlehemes játékban is megjelenik, hisz itt már nem annyira az eredeti liturgikus cselekmény a fontos, mintsem a koledáló szándék, az ajándékszerzés. A jellegzetesen karácsonyi ajándékot láthatjuk a vers lezárásában: a fonott kalácsot és a pálinkát. A karácsonyi ajándék, a szinte kötelező szokáserejű kalács[17] más, korábbi (1924) versében is megjelenik:

Remélni fogsz úgyis, az ítéletnapig,
mert nincs jogod befogni a szádat,
ameddig csak foszlik belőle a szó,
épp, mint karácsonykor a parasztkalács.

A *Betlehemi királyok* a karácsonyi ünnepkör másik elterjedt szokását, a háromkirály-járást mutatja. „A pásztorjáték mellett XVII—XVIII. századi szövegek másik fő része a három napkeleti király (vagy mágus) látogatása, amely lényegében már vízkereszthez tartozik. Az újkori népszokásokban a kettő többnyire külön is vált, a pásztorjáték karácsonykor szerepelt, s a háromkirály-jelenet a vízkereszti csillagozással fonódik össze. Azonban az újkori betlehemes játékok közt is vannak olyanok, melyek egyesítik a pásztorjátékot a háromkirály látogatásával."[18] A vers záró része elkülönül a háromkirály jelenetétől. Azok harsány előadásmódját, esetenként groteszkségét az utolsó egység családi harmóniája, jelzésszerű visszafogottsága ellensúlyozza.

A három király személye a Bibliából közismert. A harmadik király (Boldizsár) szerecsennyé azonban a magyar folklórban a török idők óta változott.[19] A színjáték lényege az, hogy a három királynak felöltözött köszöntő vallásos énekeket énekel, elmondja a háziaknak a bibliai jelenetet, s ennek fejében ajándékot kap. A József Attila-vers is ehhez a szokáshoz kötődik inkább, mint a bibliai jelenethez. Igaz, a három király itt éppenséggel nem vallásos éneket mond, bár Gáspár mondókájában, részben, ott láthatjuk a vízkereszti ének egy töredékét: „Üdvösségünk égi ország"... Azonban arra is fel kell figyelnünk, hogy a megnevezés a szegények királyával mutat kontinuitást, s ez már több mint népi, laicizált vallásosság. A vers utal a bibliai csodára, a fényes csillagra is: „Lángos csillag állt felettünk..." Az előbbiek értelmében

[17] BÁLINT SÁNDOR: Karácsony, húsvét, pünkösd Bp., 1973. 20, 81.
[18] DÖMÖTÖR TEKLA: Naptári ünnepek — népi színjátszás Bp., 1964. 173.
[19] BENCZE LÓRÁNT: József Attila: Betlehemi királyok. Literatura, 1977. 1. szám 125. A szerecseny szó a szaracén népi félreértelmezése.

kapcsolatot láthatunk a szokás egy tartozékával is, a csillaggal. A csillag kinyújtható, s összecsukható szerkezetre szerelt ezüst-, aranypapírból kivágott forma, amelyet valóban feltartva hordtak magukkal a szokást gyakorlók.[20] A József Attila-versben a háromkirályoknak a „kis juhocska" mutatta az utat. Mivel mind a Bibliában, mind a betlehemes játékokban a csillag vagy az angyali ének az útbaigazító, úgy tűnik, a „kis juhocska" ilyen szerepeltetése nem ebből a rétegből származik. Középkori látomásos balladánk, a *Júlia szép leány* — amelynek szürrealisztikus szépségéről csodálattal nyilatkozott József Attila[21] — viszont tartalmazza ezt a motívumot, ha nem is ilyen megnevezésben. A szereplők közül a szerecseny királlyá folklorizálódott Boldizsár mondókája különösen érdekes, s eltér a másik két királyétól:

Adjonisten, Megváltó, Megváltó.
jöttünk meleg országból.
Főtt kolbászunk mind elfogyott
Fényes csizmánk is megrogyott,
hoztunk aranyat hat marékkal,
tömjént, egész vasfazékkal.
Én vagyok a Boldizsár,
aki szerecseny király.

A bibliai ábrázolás szerint a napkeleti királyok ajándékkal hódoltak az újszülöttnek, ez tehát a háromkirályok énekében is megőrződött. Ám a tömjén mint egyházi, keleti szer itt a vaskosan reális vasfazék mennyiséggel együtt jelentkezik, s a hat marék arany is a népi mennyiség-, értékszemléletre utal. A távolság érzékeltetésére felhozott példák (kolbász, csizma) szintén népi látásmódot tükröznek. A kolbász felemlegetése különösen komikus színezetet kölcsönöz Boldizsár szövegének. Az ilyen ábrázolásmód, a fekete király tréfálkozása, alkalmanként bohóckodása, jól ismert az alföldi betlehemes játékokban.[22]

A háromkirály járás motívumát láthatjuk a *Medáliák* egyik darabjában is:

Huszonhárom király sétál,
jáspiskorona fejükben,
sárga dinnyét edegélnek,
új hold süt a balkezükben.

Huszonhárom kölyök császkál,
csámpás sityak a fejükben,
görögdinnyét szürcsölőznek,
új nap lángol jobb kezükben.

A LEVENDEL—HORGAS szerzőpáros groteszk tükörképként értékeli a sajátos, mesebeli világot, amelyben a királyok-kölykök megjelennek.[23] A király-csámpás kölyök valóban groteszk megfeleltetését is magából a jelenségből, látványból eredeztethetjük. A szokásgyengülés következményeként a háromkirály-járást többnyire már csak a gyerekek őrizték meg, akik azonban az „eredeti" kellékekkel szerelték föl magukat (korona, csillag). Az új hold, nap asszociatív képzet végső forrása pedig a gyerekek

[20] A csillaggal való járásról: DÖMÖTÖR TEKLA: Naptári ünnepek — népi színjátszás.
[21] JÓZSEF ATTILA: Magyar Mű és Labanc Szemle.
[22] Magunk éppen Kiszomboron gyűjtöttünk ilyet. A játékban a feketére mázolt „török" érthetetlen szöveget mondott (latin), s feketére festett kezével mindent összefogdosott. Nyilvánvaló tehát, a szerepe a tréfacsinálás, a mulattatás volt.
[23] LEVENDEL JÚLIA—HORGAS BÉLA: Szellem és a szerelem. Bp., 1970. 114.

kezében tartott csillag. Csak jelezzük, hogy a mesei gondolatvilágban is megtalálható a hold-ezüst, nap-arany azonosítás.

A fentiekben bemutatott, a szokáselemek, motívumok szempontjából elemzett költemények közel azonos periódusban keletkeztek. (1929—1931) A népszokások felhasználási módja, a költői magatartás is sok hasonló vonást mutat mind a *Regösénekben*, mind a *Betlehem*ben, s a *Betlehemi királyok*ban. A *Regösének* kapcsán már utaltunk a vallásos elemek, s a népi vallásos képzetek hiányára. Ugyanez a tendencia figyelhető meg a másik két versben, amelyek végső soron folklorizálódott egyházi szokásokat ábrázolnak. Igaz ugyan, hogy felhangzik a *Betlehem*ben a Mennyből az angyal, de nézzük meg, milyen szövegkörnyezetben:

Az asszony leszáll a kamrai létrán —
Mennyből az angyal! — zeng öt atyafi.
Az öreg kapás az ólban ganét hány,
Kántálnak sírva lompos tyúkjai.

A két sor egymásutánisága, a motívumok mellérendelése profán hatást kölcsönöz az éneknek, hisz a cselekmény azonossága, iránya (leszáll-mennyből le) mintegy azonosítja a szereplőket is, a nemtelen angyalokat, s az asszonyt. Az asszony szó pedig a magyar nyelvben a nő megjelöléstől éppen egyéb jelentésével különül el, hisz a ráértelmezésben nyilvánvaló bizonyos szexuális utalás. A groteszk összhangzást, együtt-értelmezést pedig még jobban elősegíti a karácsonyi ének további, ki nem mondott része: Mennyből az angyal lejött hozzátok, pásztorok... Tehát nemcsak a leszáll-lejött ige azonosít, mert a botos pásztorok mintegy az asszony megjelenésére kezdik énekük. Az előbbi groteszk játék csak kezdet. Az ének magasztosságát, az áhítatot szinte dezavuálja a kegyetlenül valós kép: „Az öreg kapás az ólban ganét hány". Különösen így van ez, ha összevetjük azzal az általános szokással, hogy karácsonykor dologtilalom volt. A sírva kántáló lompos tyúkok képe pedig ismét rávetül a betlehemes képre, annál is inkább, mert a karácsonyi köszöntőket nevezték kántálóknak. Az egész papír-betlehem látvány, s a pálinkát nyakaló háromkirályok képe is jelzi a költői intenciót: a mintha és a valóság lényegi különbségét.

Hasonló, a vallásos harmóniát szétfoszlató szándék a *Betlehemi királyok*ban is megfigyelhető, hisz Gáspár afféle szegénylegényes, papellenes beköszöntővel kezdi:

Istenfia, jónapot, jónapot
Nem vagyunk mi vén papok.
Úgy hallottuk, megszülettél,
szegények királya lettél...

Az őskeresztényi, s nyilvánvalóan bibliai eredetű megfogalmazás (ti. szegények királya lettél), a fogalomazonosítás sejteti a versek lényegét. A költői magatartás itt a szegénypárti vallásellenességben manifesztálódik. A Jézus-szegények királya azonosítás a népi forradalmi megmozdulások fő ideológiája volt a középkortól kezdve.[24] A laicizáló szándék megfigyelhető a vers záró részében is, amely pedig hangulatát, megformáltságát illetőleg lényegileg különbözik a korábbi szakaszoktól. A gépiratos, majd az első közölt, s a *Medvetánc*ban megjelent változatok összevetésével kitetszik a tudatos, tendenciózus alakítás a következő sorokban:

Irul-pirul Mária, Mária
egész helyes kis mama.

[24] BENCZE LÓRÁNT i. m. 124.

Az első kidolgozás még a leírt szokásnak megfelelően alakítja ezt a családi képet, s használja az egyházi jelzőket: Boldogságos Szűz Anya (J. A. Ö. M. II. 375.) A Lantos Magazinban közölt költemény előbbi helyén már ez áll: boldogságos kis mama. Csak a költői koncepciónak tudható be, hogy végül is a boldogságos helyett a hangulatilag, ritmikailag kevésbé szerencsés „egész helyes" megfogalmazás áll. József Attila minden bizonnyal jól tudta, hogy a boldogságosnak, de még a boldognak is a köznapitól eltérő vallásos jelentése is van.

Ezekben a versekben József Attila szemléletének másik komponense is megfigyelhető. A *Regösének* regölői a kasznár szívét káposztába kívánják húsnak, s áldás helyett átkot mondanak. A *Betlehem*ben az énekbe disszonáns hangok vegyülnek, a lompos tyúkok sírva kántálnak, s a szent ünnepen az öreg kapás ganét (!) hány. Még ebben a nyilvánvalóan ellentétes szerkesztésben is disszonáns a gané,mind a motívumokat, mind a hangzást tekintve. A *Tiszazug* komor világát, képtechnikáját idézik a *Betlehem* ezen sorai:

Fagyos szalmában sáros krumpli gubbaszt,
borostás állal komorul a zsupp.

Az időben is egymáshoz közel álló versekben ugyanaz az emberkörnyezet motívumvilág, s asszociációs technika figyelhető meg:

Hümmögőn áhítgat a nép
s házacskák gondolkodnak, ím
zsuppjának zsíros süvegét
lehúzza ablakára mind.

(Tiszazug)

Az idillt sugárzó papír-Jézus, a betlehem éles ellentétben áll a csupa negativitást mutató paraszti világgal. (A krumpli gubbaszt, a zsupp komorul — az első változat szerint nyöszörög — a tyúkok sírva kántálnak stb.) A verszáró kiszólás pedig egyértelműen tükrözi a József Attila-i leleplező, illúzióoszlató szándékot:

De ez nem igaz. Zsellér-szalmát hajszol
az úri szél és gőzlik a magyar,
s a két pásztor fonott kalácsot majszol
s a három király pálinkát nyakal.

Az idillikus, hamisan romantikus falu-kép ellen ágál József Attila. Ismeri a falut, annak szokásait, életét, s tudja, hogy a paraszti élet korántsem olyan ünnepnapi, mint ahogy azt a naivan népi irodalom ábrázolta. Az önáltató, szegénység-népkultusz ellen, az „őstehetségek" divatja ellen lázad. A képekben szinte Adyt idézve állítja szembe a zsellér-szalmát és az úri szelet, hogy aztán az igazi értékre, az értelemre apelláljon.

Az elemzett naptári ünnepekhez kapcsolódó népszokások mintegy vázként jelennek meg ezekben a versekben. A szokás-cselekmény, a kellékek, a milliő rajza azt mutatja, József Attila jól ismerte a regölést, a betlehemezést, a háromkirály-járás szokását. Az ábrázolt valóság nem parasztian vaskos, de nem is átlátszóan naív.

A népszokások felosztásának másik rendező elve: az emberélet fordulóihoz kapcsolódás. A *Farsangi lakodalom* groteszk jelenetsort elevenít meg. József Attila lakodalmi ismereteire következtethetünk Vizi Albert visszaemlékezése nyomán. Vásárhelyen egy öreg vőféllyel szerveztek találkozót, aki vőfélyverseket mondott:

„Attila nem fogyott ki a buzdításból és kérdezésből, és mindent jegyzett, amit az öreg Csorba előadott."[25]

A cím két jelentést is takar. Egyrészt utal arra a szokásra, amely szerint a paraszti közösségekben farsang idején tartották a lakodalmakat, mert ebben az időben értek rá a legjobban. A cím másik jelentésrétege összefügg a vers groteszk alaphangjával. A vers nyilvánvaló agitációs politikai értelmét jelzi a nyelvi — formai lelemény, az esküvői meghívók hangját idéző, itt mottóként szereplő „marxista" megállapítás:

Tőke és Fasizmus jegyesek.
Minden külön értesítés helyett.

A farsangi hangulatot, s a lakodalom hangzavarát jelzik az első versszak nyelvi képtelenségei:

Kuka kakukk mekegett,
kis göndör domb röfögött,
  mosoly szállt az érre
s a kiázott fák töve
sárga foggal röhögött.
  a lakzi hírére. Lám, lám.

A felfordult világba jól illeszkednek a lakodalmi táncszókat idéző tréfásan morbid kiáltások. Ismét megfigyelhető az alkotási mód. A jelenséget, a szokáselemet funkciójában, néha lexikájában használja fel József Attila, s új, sajátos jelentésréteg rakódik erre, s most már ebből a konglomerátumból áll össze a különös házasság agitatívan politikus értelmezése:

— Görbe karónk meghízott!
Kolbász lesz belőle, ám
paraszti bendőbe!
Napszámos is inni fog —
sárga bor a láthatár,
pezsdül erjedőbe! Lám, lám.

Ha az egyes kiáltásokat önmagunkban szemléljük, az abszurditásnak csak hangulati eleme jelentkezik, ugyanaz, ami a lakodalmi táncszó tréfás, néha vaskos megnyilvánulásaiban is ott van. Láthatjuk azonban, hogy a kapcsolódás már politikai tartalmat, jelentést hoz (— paraszti bendőbe). A szegénység tényszerű abszurditása válik itt épp a logikátlanság, a groteszk kapcsolás révén politikai mondanivalóvá. Azaz tehát a *Farsangi lakodalom* azon folklór fogantatású versek közé tartozik, ahol a népköltészeti forma — a táncszó is az — aktuálpolitikai jelentést hordoz, s válik agitatív eszközzé.

József Attila egyik legmegrázóbb verse, a *Kései sirató* már címével is kapcsolódik a temetési szokások egyik archaikus eleméhez, a siratáshoz. A vers — amely a mama-versek értelmezésében kulcsfontosságú mű — a sajátos, olykor ellentmondásos anya-gyermek viszonyból ered.[26]

A *Kései sirató*, mint címében is jelzi, a „tizenhat" éve halott anya megkésett siratóéneke. A motívumokat, struktúrát számbavéve kitetszik, hogy a vers nem egyszerűen egy folklórműfaj adaptációja, hanem valóban rendelkezik mindazon attributumokkal, amelyek lényegi elemei a siratóéneknek.

[25] VÍZI ALBERT: Vásárhelyen. József Attila Emlékkönyv. Bp., 1957. 235.
[26] A motívumra nézve ld. SZIGETI LAJOS munkáit.

A siratóének alkalomhoz kötött lírai műfaj, amely az egyházak sorvasztó törekvései ellenére is megőrződött egészen századunkig. A siratók fennmaradását azonban nemcsak a hagyomány magyarázza, hanem az a tény is, hogy *a sírás, a siratás az embert ért veszteség egyik sajátos kompenzálási módja.* A népszokás pszichológiai összetevőit így értelmezi DÖMÖTÖR Tekla: „A szertartásos siratás az emberi sorssal szembeni általános emberi tehetetlenséget is kifejezi, amelyet minden kultúra gondosan kialakított szertartásos cselekménnyel és szövegekkel igyekszik elpalástolni, olyan rítusokat hajtva végre, amelyeket az elhunytak (vagy az élők) szempontjából fontosnak tartanak."[27] A siratás tehát szertartás, standardizált szokáselemekkel, s ily módon a siratóének is meghatározott, kötelezően alkalmazott formulákból építkezik.

A népi siratók egyik fontos szerkezeti eleme az állandósult megszólító formula.[28] A József Attila-vers is megszólítással kezdődik, s a költő egyúttal önnön állapotát is jellemzi:

Harminchatfokos lázban égek mindig,
s te nem ápolsz, anyám.

A láz-nem ápolsz ellentét a gyermeki esettséget, kiszolgáltatottságot implikálja, mint ahogy a harminchatfokos láz is a lélek állandó válságát jelzi. A siratóének egyik sajátságossága ez, a lírai versindítás azt a veszteséget, fájdalmat panaszolja fel, amit az anya hiánya jelent. Az állapot-megjelölés után a sirató személy a múltba fordul, a halott életéből vett mozzanatokat elevenít fel, ami az ének ezen részének sajátos epikus karaktert kölcsönöz. A *Kései siratóban* az epikus vonulat kezdetét a háború végére vonatkozó idő- és helymeghatározás jelzi. Aprólékos részletességgel törnek fel gyermekkori emlékképek. S ahogy a költői emlékezés egyre mélyebbre hatol — kései korszakának egyéb tényezőitől motiváltan — egyre inkább a csak vegetációra képes „apró gyermek" képe idéződik fel. A siratóének rituáléjához eredendően hozzátartozik a sirató és az elhunyt fiktív dialógusa. Ugyanezt a formát végigkísérhetjük a József Attila-versben is. Az anya tetteinek, szavainak megidézése után („Levesem hűtötted, fújtad, kavartad / mondtad: Egyél, nekem nősz nagyra szentem...") a „most"s a jelen felismerése kérdésszerű vádak sorozatát indítja. A vers ezen részét sajátos belső dinamika hatja át. A belső zaklatottság tükröződik az egyre gyorsuló ritmusban is. Az átkok felsorolása, az egymással okozati összefüggést nem mutató elemek egymásutánisága egyre nagyobb indulatokat szabadít fel, s így létrejön egy sajátos versbelyzet. Megteremtődik a képzelt kontaktus:

A gyerekeknek kél káromkodni kedve
nem hallod, mama? Szólj rám!

Az ima, az átkozódás felsoroló, fokozó elemei épp ezt célozzák: az egyén minél jobban elszakadjon kötöttségeitől, kilépjen létének partikularitásából, s — képzeletében — megteremthesse azt az egységet, ami hite szerint az optimumot jelenti.[29] Ez a pszichikus struktúraváltás a magyarázata, fedezete annak, hogy a korábbi szakasz ál-dialógusát felváltja a „valóságos", amikor — lelki állapotának vetületeként — a költő hiszi, várja az anya megszólalását. A siratóének jellegzetessége és egyben funkciója is ez. A *Kései siratóban* a szerkezeten túl (jelen — múlt — a felismert jelen) egy

[27] DÖMÖTÖR TEKLA: Népszokások költészete 223.
[28] KÁROLY S. LÁSZLÓ: Formulaszerűség, alkotásmód siratóénekeinkben. Népi kultúra — Népi társadalom. XI.—XII. Bp. 1980. 376.
[29] TAMÁS ATTILA: A költői műalkotás fő sajátosságai. Bp., 1972. 55.

másik elem is a siratókra utal. KÁROLY S. László megállapítása szerint a siratóének — modellszerűen — variálódó kétsoros periódusokból építkezik.[30] József Attila verse is ilyen kétsoros periódusokból áll, természetesen versformába tördelve. Ettől a formától két helyütt tér el a költő: a szabadszállási emlékek felidézésénél, s a negyedik versszak indulatkitörésszerű vádjainál.

A *Kései sirató* egyes szám első személyű előadásmódja, s az a tény, hogy a költő anyja halálában — örök emberi módon — önnön tragédiáját siratja, a siratóének sajátosságai közé tartozik. A vers azonban — lényegi módon — elsősorban azt a törekvést örökítette meg, ami a siratóének elemeinek, struktúrájának a funkciója, hogy ti. az ember még egyszer megpróbál ily módon úrrá lenni a világrend abszurditásán. A *Kései sirató* tehát valóságos siratóének.

Vásári szokást, illetve a falvakban járó medvetáncoltatást örökít meg József Attila a *Medvetánc*ban. A vers bartóki indíttatása ismert.[31] A Bartók-mű és a *Medvetánc* különbségeit SZABOLCSI Bence elemezte: „...ritmikus képletében nem, vagy csak igen szabadon követte a zenét, csak a strófa másik felének és a brummogó refrénnek ritmusát merítette a Bartók-dallam 3. sorából. Bartók darabja hangban, indulatban, ritmusban és dinamikában ihlette meg, kompozíciójában sokkal kevésbé."[32] TAMÁS Attila írja a verskörnyezetről: „Tudjuk: József Attila ekkor már felfedezte magának a Kalevalát és valószínű, hogy már akkor ismerte a vogul medveénekeket. Irodalomtörténeti elhelyezését illetően az eddigiek nyomán leginkább azt lehet elmondani, hogy népi groteszkként jellemezhető, stílusa alapján *A kanász, Regősének, A hetedik* (stb.) társaságába sorolható."[33]

A versben alapvetően két jelentésréteget különíthetünk el: a tréfás, groteszk vásári hívogatót, másrészt a másképpen groteszk költő-medve azonosítást. A vers ilyen értelmezését intencionálja a kötet (Medvetánc; 1934) elé helyezett, mottóul szolgáló népdaltöredék is:

Aki dudás akar lenni,
pokolra kell annak menni.
ott kell annak megtanulni,
hogyan kell a dudát fújni.

TAMÁS Attila groteszk magamutogatásként értelmezi a metamorfózisokat.[34] A húsz körömmel varrt bunda, s a megtalált fogak a kikínlódott eredményt jelzik, amelyre aztán majd ellentétesen csattan az „állatnak van ingyen kedve". A magamutogató kiszolgáltatottság, az ingyentánc az állástalan, magára maradt költő „medvetáncát" asszociálja. Ezt támasztja alá a halált idéző, s az egész vers hangulatától eltérő zárás:

Állatnak van ingyen kedve,
aki nem ád, az a medve.
Ha megfázik a lába,
takaróddzék deszkába.
Brumma, brumma, brummadza.

A vers másik rétege a tréfás, szórakoztató vásári kikiáltó szövegekből áll össze. Közvetlen hangú, közönséghívogató kiszólások ezek:

[30] KÁROLY S. LÁSZLÓ i. m. 388.
[31] BALOGH LÁSZLÓ: József Attila. Bp. 1970. 109—116.
[32] SZABOLCSI BENCE: József Attila „dallamai" Bp., 1972. 190—192.
[33] TAMÁS ATTILA: Miért épp a Medvetánc lett kötetcímadóvá? Tiszatáj, 1967. 1148.
[34] TAMÁS ATTILA i. m 1150.

...Hova vánszorogsz vele?
Fordulj a szép lány fele!...

...A feje a néninek
éppen jó lesz pemzlinek...

Persze itt is megjelenik a József Attila-i szegény-pártosság, mintegy belopva a vidám hangú kiáltások közé:

...Kéne ott a derekam
ahol kilenc gyerek van!...

A *Regös ének* kasznárellenessége fogalmazódik meg itt is, illeszkedve a kiáltások tréfás, irónikus egységéhez:

...Egy kaszárnak öt hete
zsebbe nőtt a két keze...

A medvetáncoltatás szokása szolgál alapul saját állapotának leírására. A költőnek is pokolra kell menni az igazi poézisért, s méginkább a József Attila-típusú költőnek. A versben az egységet a medvesors tragikussága, s az előadásmód komikumának groteszk kettőssége teremti meg.

A szokás, mint a parasztság kultúrájának része, fontos szerepet játszik József Attila költészetében. Képkomponensként szokáselemek sorozatát mutathatjuk fel (gyerekjáték, vásár, közösségi, jósló, bajelhárító stb. szokások). Ám az egész szokás cselekményében megörökítő versekből is mindig fölsejlik a sajátosan József Attila-i mondanivaló.

IRODALOMTÖRTÉNETI DOLGOZATOK

KIADJA

A SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETE

1. *Halász Előd:* Vörösmarty és Toldy. 1956.
2. *Pósa Péter:* Babits Mihály: „Kártyavár". 1956.
3. *Halász Előd:* Bevezetés a Faust II. részéhez. 1956.
4. *Juhász Gyula* elfelejtett Anna-versei. 1956.
5. *Vág Sándor:* A „La Hongrie Républicaine" és Juhász Gyula. 1956.
6. *Berczik Árpád:* Raimund pályakezdése hazánkban. 1958.
7. *Keserű Bálint:* Adalékok Rimay és a Báthoriak kapcsolatához. 1958.
8. *Kovács Sándor:* Szepsi Csombor Márton prózastílusához. 1958.
9. *Kordé Imre:* Néhány adat Csokonai „Kultúrá"-jának keletkezéséhez. 1958.
10. *Kálmán László:* Molnár György, a realista színjátszás előfutára. 1958.
11. *Nacsády József:* A szegedi parasztnovella keletkezése. 1958.
12. *Kiss Lajos:* Simon István költészete. 1958.
13. *Ilia Mihály:* A Holnap születése. 1959.
14. *Péter László:* Juhász Gyula és a „fekete báró". 1959.
15. *Nacsády József:* Két kirándulás. 1959.
16. *Kovács Sándor Iván:* Az európai humanista hagyomány szerepe Szepsi Csombor Márton írói fejlődésében. Csombor és Bonifacio. 1960.
17. *Kiss Lajos:* A művészi tükrözés kérdéséhez. 1961.
18. *Kiss Lajos:* Mégegyszer a művészi tükrözésről. 1961.
19. *Nacsády József:* Jókai műveinek lengyel alakjai. 1961.
20. *Kiss Lajos:* Modernizmus, formakultúra, korszerűség. 1961.
21. *Kovács Sándor Iván:* Rimay János és Érsek András. 1961.
22. *Bíró Ferenc:* Egy XIX. század eleji kódex Csokonainak tulajdonított versei. 1961.
23. *Kordé Imre:* A XVII. századi Szeged és folkorisztikus elemek az Etelkában. 1961.
24. *Nagy Géza:* Adalék Vörösmarty 48-as szerepléséhez. 1961.
25. *Péter László:* Juhász Gyula „újságírói sikere". 1961.
26. *Ilia Mihály:* A Nyugat és a Holnap. 1961.
27. *Krajkó András:* Juhász Gyula és az első világháború. 1961.
28. *Bíró Ferenc:* A Mindenes Gyűjtemény (1789—1792) szerkesztőjének nyelv- és irodalomszemléletéhez. 1962.
29. *Nacsády József:* Jókai „Delejország"-ról. 1962.
30. *Juhász Antal:* Thúry Zoltán a Szegedi Naplónál. 1962.
31. *Ilia Mihály:* Juhász Gyula költészetének motívumairól 1908—1911 között. 1962.
32. *Krajkó András:* „Piros pecséttel nyílik a titok." 1962.
33. *Szabolcsi Gábor:* József Attila expresszionizmusának kérdéséhez. 1962.
34. *Keserű Bálint:* Epiktétosz magyarul — a XVIII. század elején. 1963.
35. *Vörös László:* Az „új hit" motívum tartalma Juhász Gyulánál. 1963.
36. *Kovács Sándor Iván:* A „Fórum" szerepe felszabadulás utáni irodalmunk történetében. 1964.
37. *Krajkó András:* A „keresztény kurzus" művelődéspolitikájáról. 1964.
38. *Csetri Lajos:* A stílus fogalmai és a korstílusok problematikája. 1965.
39. *Ilia Mihály:* Hatvany Lajos folyóirata: az Esztendő. 1965.
40. *Scheiber Sándor—Zoldos Jenő:* Ady Endre levelei Révész Bélához. 1965.
41. *Tamás Attila:* Vajda János Alfréd regénye c. műve és a magyar romantika néhány problémája. 1965.
42. *Keserű Bálint:* A magyar protestáns-polgári későhumanizmus néhány problémája. 1966.
43. *Kovács Sándor Iván:* Dante neve százötven év magyar irodalmában. 1966.
44. *Ilia Mihály:* Egy vers értelmezésének lehetőségei (Ady Endre: Az ős Kaján.) 1966.
45. *Vörös László:* Illyés Gyula lírájának realizmusa. 1967.
46. *Csukás István:* Ján Smrek Petőfi-fordításairól. 1967.
47. *Nacsády József:* Jókai és népiesség az 1850-es években. 1967.
48. *Kovács S. I.—Kulcsár P.:* Régi magyar írók és prédikátorok kiadatlan levelei. I. 1967.
49. *Keserű Bálint:* Újfalvi Imre és a magyar késeőreneszánsz. 1968.
50. *Horváth Károly:* A magyar felvilágosult klasszicista dráma a műfaj kelet-európai fejlődésében. 1968.
51. *Ilia Mihály:* Juhász Gyula Tömörkény-kultusza és Tömörkény-életrajzának kiadástörténete. 1968.
52. *Tamás Attila:* József Attila költészetével rokon sajátosságok Radnóti Miklós lírájában. 1968.
53. *Kovács S. I.—Kulcsár P.:* Régi magyar írók és prédikátorok kiadatlan levelei. II. 1968.
54. *Keserű Bálint:* Újfalvi Imre és az európai „későhumanista ellenzék". 1969.
55. *Csetri Lajos:* Adalékok Döbrentei Erdélyi Múzeumának irodalomszemléletéhez. 1969.
56. *Csukás István:* Ady és Ivan Krasko. 1969.
57. *Krajkó András:* Az ellenforradalmi rendszer irodalompolitikájának kialakulása. 1969.
58. *Tamás Attila:* A „kép" problematikája a költői műalkotásban. 1969.
59. *Kovács S. I.—Kulcsár P.:* Régi magyar írók és prédikátorok kiadatlan levelei. III. 1969.
60. *Jankovics József:* Zilahi János legációs levele Bethlen Miklóshoz (?) 1692-ből. 1969.
61. *Dankanits Ádám:* Adatok Toroczkai Mátéról. 1969.
62. *Bán Imre:* Ismeretlen adatok Otrokocsi Fóris Ferenc életéhez. 1969.
63. *Kulcsár Péter:* Az óbudai egyetem Heltai Gáspár Krónikájában. 1971.
64. *Olasz Sándor:* Heltai Gáspár 56. meséje és a Tinódi-Cronica címlapja. 1971.
65. *Szabó T. Attila:* Ifj. Heltai Gáspár élete és helyesírása ismeretéhez. 1971.
66. *Ötvös Péter:* Thoraconymus Mátyás. 1971.
67. *Nussbächer Gernot:* Adatok Gyulafi Lestár utazásaihoz. 1971.
68. *Balázs Mihály:* Ecsedi Báthori István levelei Bocskaihoz. 1971.
69. *Somogyi Dániel:* Rimay János levele Kővárból Perneszy Erzsébethez. 1971.
70. *Keserű Bálint:* Az Újfalvi-per jegyzőkönyve. 1971.
71. *Jakó Zsigmond:* Miskolci Csulyak István peregrinációs albuma. 1971.
72. *Tonk Sándor:* Rozgonyi Sutor (Varga) János. 1971.
73. *Kovács Sándor Iván:* Útleíró utazók — utazási irodalom a XVI—XVII. században. 1971.
74. *Bácskai Antal:* A Zrínyiek erdélyi kapcsolataihoz. (Levelek 1654—1679-ből). 1971.

75. *Wittman Tibor:* Az Újvilág képe Comenius didaktikai műveiben. 1971.
76. *Holl Béla:* Tasi Gáspár. (Adalékok XVII. századi fordításirodalmunk történetéhez). 1971.
77. *Czegle Imre:* Amesius korai magyar tanítványai. (Ismeretlen franekeri disputációk 1624—1625-ből). 1971.
78. *Német S. Katalin:* Borsáti Ferenc Metamorphosis-a. (A protestáns barokk kérdéséhez). 1971.
79. *Szauder József:* Tizenhetedik századi magyar utazó Spanyolországban. 1971.
80. *Esze Tamás:* Kolozsvári könyvek Baranyában. 1971.
81. *Tarnóc Márton:* Egy kuruckori vers szövegtörténetéhez. (Descriptio fortunae inconstantiae). 1971.
82. *Gál István:* Erdélyi levelek a British Museum-ban. 1971.
83. *Jankovics József:* A levélíró Bethlen Miklós arcképéhez. (Két kiadatlan levél közlésével). 1971.
84. *Csukás István:* Adalékok a két világháború közötti magyar—szlovák irodalmi kapcsolatokhoz. (Harcok Petőfi szellemi hagyatéka körül). 1972.
85. *Nacsády József:* Az irodalmi népiesség és az 1848—49-es forradalom. 1972.
86. *Horváth Károly:* A felvilágosodás korának irodalmi irányzatai a közép-kelet-európai irodalmakban. 1972.
87. *Krajkó András:* A Nyugat kritikájának változásai 1919 után. 1972.
88. *Ilia Mihály:* Egy Nyugat-kortárs Erdélyben. (Tompa László költészetéről). 1972.
89. *Pósa Péter:* Keats esztétikájáról és költészetéről. (Halálának százötvenedik évfordulójára). 1972.
90. *Nagy Barna:* Tervezet Ecsedi Báthori István műveinek kiadására. 1972.
91. *Kovács S. I.—Kulcsár P.:* Szepsi Csombor Márton ismeretlen értekezése. 1972.
92. *Jankovics József:* A Pápai Páriz család angol kapcsolatainak történetéhez I. (Ifjú Pápai Páriz Ferenc londoni levelei). 1972.
93. *Vörös László:* Az esztétikai valóságfogalom néhány vitás kérdése. 1973.
94. *Csetri Lajos:* Egy Csokonai-vers keletkezéstörténetéhez. (A reményhez.) 1973.
95. *Horváth Iván:* Balassi poétikája. (Kérdések). 1973.
96. *Olasz Sándor:* A kálvini művészetfölfogásról és magyarországi kisugárzásáról. 1973.
97. *Balázs Mihály:* Andrzej Frycz-Modrzewski. (Halálának négyszázadik évfordulójára). 1973.
98. *Németh S. Katalin:* A Pécsi disputa szövegeiről. 1973.
99 *Benda Kálmán:* Filiczki János levele 1605-ből. 1973.
100. *Somi Éva:* Az újsztoicizmus (Lipsius) hatásának nyomai Borsos Tamás naplójában. 1973.
101. *Merényi Varga László:* Thordai János Epiktetosz-fordításának stiluskérdéséhez. 1973.
102. *Zentai Mária:* Rímay-hatás Thordai János zsoltáraiban. 1973.
103. *Varga Imre:* Egy bújdosó énekünk történetéhez. 1973.
104. *Jankovics József:* Ismeretlen panaszének a kuruckorból. 1973.
105. *Agárdi Péter:* Adalék a Zrínyi- és Gyöngyösi-hagyomány párhuzamos történetéhez. (Kónyi János: Magyar hadi román, 1779). 1973.
106. *Ladányi Sándor:* Aranka György levelei Ráday Gedeonhoz. (1789—1791). 1973.
107. *Csukás István:* Vajansky műveinek magyar világa. 1976.
108. *Vörös László:* A tükrözés kategóriája Marx filozófiájában. 1976.
109. *Sipka Sándor:* Beöthy Zsolt irodalomtörténeti tankönyve a középiskolai oktatásban. 1976.
110. *Baranyai Zsolt:* Naturalista szemlélet és szecessziós kompozíció. (Egy Bródy-novella elemzése). 1976.
111. *Szigeti Lajos:* A „felnőttség" vállalása József Attila költészetében. (József Attila Kosztolányi-bírálatának lírai fedezete). 1976.
112. *Scheiber S.—Zsoldos J.—Katona F. Z.:* Mikszáth Kálmán levelezéseiből. 1976.
113. *Csukás István:* Ady nemzetiség-szemlélete. 1977.
114. *Nacsády József:* Ady és az Arany-hagyomány. 1977.
115. *Krajkó András:* Harcok Ady irodalmi örökségéért. 1977.
116. *Ilia Mihály:* Egy Ady-motívum tanulságai. 1977.
117. *Szigeti Lajos:* Egy Ady-vers értelmezéséhez. (Kocsi-út az éjszakában). 1977.
118. *Papp István:* Az Edgar Poe-i életérzés Ady költészetében. 1977.
119. *Vörös László:* Ady és Csinszka. (Gondolatok Robotos Imre könyvéről). 1977.
120. *Baranyai Zsolt:* Adalékok Ady és Csáth Géza kapcsolatához. 1977.
121. *Nacsády József:* A „hallgató" Arany és az „Őszikék". 1978.
122. *Csukás István:* Vajda János és a nemzetiségi kérdés. 1978.
123. *Papp István:* Az Edgar Poe-i életérzés Ady költészetében II. (Motívumvizsgálat) 1978.
124. *Krajkó András:* A magyar fa sorsa 1927-ben. (Viták Makkai Sándor Ady-könyvéről). 1978.
125. *Ilia Mihály:* Juhász Gyula kiadatlan följegyzései Adyról. 1978.
126. *Baranyai Zsolt:* Krúdy Gyula: Boldogult úrfikoromban. 1978.
127. *Vörös László:* A Babits-líra egyik kulcsmotívumáról. 1978.
128. *Szigeti Lajos:* A „Szabad-ötletek jegyzéke" és a kései versek; (József Attila költészetének néhány motívumához.) 1978.
129. *Csukás István:* A nemzetiségi kérdés Kemény, Jósika, Madách és Eötvös műveiben. 1981,
130. *Nacsády József:* Móra Ferenc és a szegedi novellista hagyományok. 1981.
131. *Kiss Lajos:* Németh László, a gondolkodó. 1981.
132. *Szigeti Lajos:* Az „édes mostoha". József Attila anyaverseihez. 1981.
133. *Horváth Béla:* Népszokások József Attila költészetében. 1981.
134. *Lengyel András:* Juhász Gyula kiadatlan levelezéséből. 1981.

Különlenyomat az Acta Historiae Litterarum Hungaricarum XVII. (1981) kötetéből
Felelős kiadó: a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Dékánja
79-3276—Szegedi Nyomda